

Розділ III. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Бондаренко Д. Я.

УДК 94(439+470+470.6+477+480) «1918/1919»: 323.27

ДО ПИТАННЯ ПРО МОНАРХІЧНУ КОНТРРЕВОЛЮЦІЮ В СХІДНІЙ ЄВРОПІ 1918-1919 РОКАХ

Нові незалежні держави, що виникли після розпаду Російської та Австро-Угорської імперій (Фінляндія, Україна, Дон, Угорщина), стали базою монархічної контрреволюції та реставрації. В двох з них (Фінляндії та Угорщині) було відновлено монархію, в той саме час як Україна та Дон мали республіканську форму правління, проте власну безпеку та незалежність вони пов'язували саме з реставрацією монархії в Росії в її кордонах, згідно Брест-Литовської мирної угоди. Проте, всеросійська монархічна контрреволюція не мала єдиного погляду на питання державної єдності Росії після реставрації. Так, наприклад, генерали М. Юденич та Є. Міллер визнавали незалежність Фінляндії та Естонії, в той саме час як генерал Ф. Келлер, граф Д. Гейден відстоювали ідею «Єдиної, Неподільної Росії!», а адмірал О. Колчак знаходився на позиціях так званих Всеросійських Установчих Зборів, та не визнавав незалежність Фінляндії і Балтійських країн незважаючи на позицію Ліги Націй.

Ключові слова: *Контрреволюція, реставрація, Королівство Фінляндія, Королівство Угорщина, Українська Держава, Всевелике Військо Донське, регент барон Карл-Густав-Еміль фон Маннергейм, регент Міклош Горті, Гетьман Павло Скоропадський, Отаман Петро Краснов, генерал Федір Келлер, граф Дмитро Гейден, адмірал Олександр Колчак, генерал Миколай Юденич, генерал Євген Міллер.*

В результаті Першої Світової війни відбувся розпад Російської та Австро-Угорської імперій. В обох випадках зречення імператора автоматично призводило до розпаду імперії, в основі якої

лежав династичний, а не національний принцип державності [7, с. 13, 34]. Суверенітет нових держав був пов'язаний зі зреченням монарха і звільненням від даної йому раніше присяги (Фінляндія – 1809 рік, Україна – 1654 рік, Дон – 1645 рік, Угорщина – 1867 рік). Вказані нові держави формувались саме як національні незважаючи на форму правління, навіть на Дону формувався свій націоналізм [24, р. 77].

Соціальні революції, що відбулися в нових державах, стали чинником формування монархічної контрреволюції. Оскільки, згідно з теорією П. Сорокіна, будь-яка революція викликає опір прихильників старого ладу [17, с. 268-269].

Термін «монархічна контрреволюція» використовувався більшовиками, зокрема Л. Троцьким, в негативному контексті стосовно російських білих (генералів М. Юденича, Є. Міллера, та адмірала О. Колчака) [19, с. 68]. В радянській історіографії термін «монархічна контрреволюція» набув поширення в працях Г. Йоффе [9] та В. Зіміної [8].

У світовій історичній науці поширено думку, що реставраційні режими Фінляндії, України і Дону 1918 року були базами всеросійської реставрації [1, с. 99-100, 125, 139, 159; 3; 4, с. 137; 30, р. 56]. В сучасній українській історіографії процес контрреволюції та реставрації розглянуто в монографіях О. Тимошука [18], Д. Яневського [23], серед закордонних досліджень слід особливо згадати П. Кенеза [28; 29], О. Федюшина [21], В. Федюка [20].

Монархічна контрреволюція в нових державах, що виникли на території колишніх Російської та Австро-Угорської імперій була двох типів. Перший – класичний роялізм (Угорщина та Фінляндія), прагнення зберегти монархію шляхом або відновлення існуючої династії, або обранням нової. Причому на відміну від Угорщини, Фінляндія, обрав нову династію, все ж таки прагнула реставрації монархії в Росії, оскільки це забезпечило державну безпеку від більшовиків та надало додаткової легітимності Королівству [12, с. 177-178]. Другий – умовно кажучи «експорт-монархізм» (Україна та Дон), тобто прагнення керівництва республіканських держав до повалення більшовизму та відновлення монархії в Росії, як засіб забезпечення безпеки та незалежності своєї нової незалежної держави [11, с. 215-216, 218, 220-223].

Перемога контрреволюції та перехід до реставраційних режимів відбувались по-різному. В Фінляндії – 18 серпня 1918 року Сейм проголошує Велике князівство Фінляндське Королівством; 9 жовтня 1918 року Сеймом було обрано королем Фридриха-Карла Гессен-Кассельського, який через поразку Німеччини та тиск з боку країн Антанти відрікся від корони 12 грудня 1918 року, регентом Королівства було призначено барона Карла-Густава-Емілія фон Маннергейма [1, с. 101; 12, с. 142-143, 145-147, 151; 27, р. 124-125; 31, р. 112-113]. В Україні – гетьманський переворот та обрання Гетьманом Української Держави генерала Павла Скоропадського з'їздом хліборобів 29 квітня 1918 року. На Дону – обрання Кругом Отаманом генерала Петра Краснова 16 травня 1918 року та проголошення незалежності Всевеликого Війська Донського 18 травня 1918 року [11, с. 191-198; 24, р. 74-75]. В Угорщині – проголошення Національними Зборами адмірала М. Горті регентом Королівства 1 березня 1920 року [26, р. 130-131]. Король Угорщини Карл офіційно не відрікався від корони, але його намагання повернути престол в Будапешті зустріли рішучий дипломатичний опір з боку країн Антанти. Саме чинник Антанти змусив два королівства (Фінляндію і Угорщину) існувати без короля.

Реставрація відбувалась теж з певними особливостями. В Україні, Угорщині та на Дону це було відновлення дореволюційного законодавства. В Фінляндії – відновлення дії Конституції 1772 року 9 серпня 1918 року. В Україні було введено «Закони про тимчасовий державний устрій України» 29 квітня 1918 року. На Дону «Основні Закони Всевеликого Війська Донського» 17 травня 1918 року. Якщо в Фінляндії та Угорщині було відновлено монархію, як форму правління в державі, то особливостями України та Дону було те, що монархісти-голови держав, що прагнули відновлення монархії в Росії, очолювали республіканські за формою правління країни.

Взагалі монархічна контрреволюція в нових державах відкидала гасло Установчих Зборів, передбачала відновлення дореволюційного ладу та гнучкий підхід до питання територіальної цілісності Росії, тобто визнання результатів Брест-Литовської мирної угоди. Проте, були винятки, зокрема генерал Ф. Келлер зробив

спробу заколоту проти Гетьмана в Україні задля відновлення «Єдиної та Неподільної Росії!», якого підтримав граф Д. Гейден, проголосивши: «змінюйте прапор!» [25, s. 17].

Монархісти-голови нових держав (барон Карл-Густав фон Маннергейм, Павло Скоропадський, Петро Краснов), прагнули збереження незалежності своїх країн у випадку відновлення монархії в Росії. Наприклад, К.-Г. фон Маннергейм вважав, що Королівство Фінляндія повинна прийняти діяльну участь у відновленні монархії в Росії, оскільки «”така послуга” стала б основою для майбутніх дружніх відносин» [12, с. 177-178]. Гетьман Павло Скоропадський також був прихильником того, щоб Українська Держава стала базою Всеросійської реставрації [6, с. 126; 14, с. 259; 16, с. 11, 13, 15, 17, 27-28, 105-106; 28, р. 135, 140, 144-147, 162, 219-220, 238-240, 272]. Навіть так звана грамота Гетьмана про федерацію з майбутньою небільшовицькою Росією від 15 листопада 1918 року, як справедливо зазначив О. Юрченко, не відміняла незалежності України, оскільки не заперечувала принципам III та IV Універсалів Центральної Ради [22, с. 210]. Для отамана П. Краснова самостійність Дону в умовах всеросійської реставрації була непорушною за принципом «Хай живе цар в Москві, а ми, козаки на Тихому Дону!» [11, с. 193, 215].

На відміну від нових держав серед різних груп монархічної контрреволюції власне в Росії не було єдиного погляду на питання самовизначення націй та визнання нових держав. Так, наприклад, генерал М. Юденич визнавав незалежність Фінляндії та Естонії, генерал Є. Міллер визнавав незалежність Фінляндії та її територіальні домагання, але адмірал О. Колчак, незважаючи на міжнародне визнання нових держав, виниклих на території колишньої Російської імперії, продовжував займати позицію, що тільки майбутні Всеросійські Установчі Збори мають повноваження щодо територіальних змін Росії та визнання нових держав. Більш того, О. Колчак твердо стояв на позиції невизнання Фінляндії та Естонії навіть тоді (вісною 1919 року), коли це могло зіграти вирішальну роль в боротьбі за Петроград [2, с. 59, 64; 10, с. 87, 93, 97-98, 100]. К.-Г. Маннергейм був готовий зайняти Петроград в обмін на визнання незалежності Фінляндії з боку Росії [10, 103? 105-

106]. Крім М. Юденича і Є. Міллера, генерали В. Гурко и Б. Геруа в травні 1919 року вимагали від адмірала О. Колчака визнання незалежності Фінляндії та Естонії, але він не пішов на поступки [10, с. 113-114, 117, 119-121, 135, 137-140].

Треба визнати такий собі правовий парадокс: в 1919 році Фінляндія вже фактично не потребувала визнання незалежності з боку Росії, але, в той саме час уряд О. Колчака потребував міжнародного визнання.

Лідери російської монархічної контрреволюції в нових державах, зокрема, в Фінляндії та Естонії, на відміну від О. Колчака, охоче визнавали незалежність нових держав в тому числі тому, що уряди цих держав активно постачали зброю, амуніцію та уніформу російським білим військовим формуванням [5, с. 289].

Таким чином, можна зробити наступні висновки. В деяких державах, що виникли в наслідок розпаду Російської та Австро-Угорської імперій та перенесли соціальні революції, перемогла монархічна контрреволюція. Проте, монархія була відновлена тільки в двох країнах: Фінляндії та Угорщині. Україна, Дон, Естонія, маючи республіканську форму правління, стали базами російської монархічної контрреволюції, через постійну загрозу з боку більшовицької Росії. Тобто, відновлення монархії в Росії, яка визнала б результати Брест-Литовської мирної угоди та погодилась на визнання незалежності нових держав, було б запорукою миру та безпеки в регіоні. Проте, російські монархічні кола не мали єдиної точки зору на територіальне майбутнє Росії. Значна частина їх, особливо на території Фінляндії та Естонії погоджувалась на міжнародне визнання нових держав, навіть на територіальні поступки їм, але Сибірське керівництво на чолі з адміралом О. Колчаком, відкладало вирішення цього питання до скликання Всеросійських Установчих Зборів, що ускладнювало боротьбу з більшовиками, оскільки нові держави вимагали визнання в обмін на військову допомогу та участь у операціях проти більшовицького режиму в Росії.

Список використаної літератури та джерел

1. Ахтамзян А. От Бреста до Киля. Провал антисоветской политики германского империализма в 1918 году / А. Ахтамзян. – Москва: Из-во ИМО, 1963. – 220 с.
2. Белофинны на службе англо-французских интервентов в 1919 г. / вводная статья Г. Костомарова // Красный Архив. – 1940. – № 1(98). – С. 31-65.
3. Валь Э. фон Значение и роль Украины в вопросе освобождения России от большевиков на основании опыта 1918-1920 гг. / Э. фон Валь. – Таллинн, 1937. – 72 с.
4. Германская восточная политика в Новое и Новейшее время. Проблемы истории и историографии / отв. ред. В.К. Волков. – Москва: Наука, 1974. – 280 с.
5. Горн В. Гражданская война на Северо-западе России / В. Горн // Деникин-Юденич-Врангель / сост. С.А. Алексеев, предисл. Н. Л. Мещерякова. – Москва – Ленинград: Госиздат, 1927. – С. 265-348.
6. Документы Германского посла в Москве Мирбаха // Вопросы истории. – 1971. – № 9. – С. 120-129.
7. Зайцов А. А. 1918: очерки истории Русской Гражданской войны / А. Зайцов. – Москва: Кучково поле, 2006. – 368 с.
8. Зимина В. Д. Крах германофильской монархической контрреволюции на Юге России в годы Гражданской войны и интервенции / В. Зимина. – Калинин, 1989. – 88 с.
9. Иоффе Г. З. Крах российской монархической контрреволюции / Г. Иоффе. – Москва, 1977. – 320 с.
10. Колчак и Финляндия / вступительная статья Н. Нелидова // Красный Архив. – 1929. – Т. 2(33). – С. 82-89.
11. Краснов П. Н. Всевеликое Войско Донское / П. Краснов // Архив Русской революции: В 22 т. – Т. 5. – Москва: Терра: Политиздат, 1991. – С. 190-321.
12. Маннергейм К.-Г. Мемуары / К.-Г. Маннергейм. – Москва: Вагриус, 1999. – 510 с.
13. Норден А. Между Берлином и Москвой. К истории германо-советских отношений / А. Норден / пер. с нем. /

- вступ. статья В. И. Попова. – Москва: Из-во Иностранной литературы, 1956. – 412 с.
14. Россия и Украина. Из дневников Н. М. Могилянского и писем к нему П. П. Скоропадского 1919-1926 / публикация А. Сергеева // Минувшее. Исторический альманах. – Вып. 14. – Москва. – СПб., 1993. – С. 253-274.
 15. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 / П. Скоропадський. – Київ – Філадельфія, 1995. – 493 с.
 16. Скоропадский П. П. «Украина будет!» Из воспоминаний / публикация А. Варлыго // Минувшее. – Вып. 17. – Москва – СПб., 1994. – С. 7-115.
 17. Сорокин П. Социология революции / П. Сорокин // Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин. – Москва: Политиздат, 1992. – С. 266-295.
 18. Тимошук О. Охоронний апарат Української Держави (квітень – грудень 1918 р.) / О. Тимошук. – Харків: Видво УВС, 2000. – 462 с.
 19. Троцкий Л.Д. Между империализмом и революцией / Л. Троцкий. – Москва: Директ-Медиа, 2015. – 249 с.
 20. Федюк В. П. Белые: антибольшевистское движение на Юге России. 1917-1918 гг. / В. Федюк. – Москва: АИРО-XX, 1996. – 153 с.
 21. Федюшин О. Украинская революция. 1917-1918 / О. Федюшин. – Москва: Центрполиграф, 2007. – 336 с.
 22. Юрченко О. Українсько-російські стосунки після 1917 в правному аспекті / О. Юрченко. – Мюнхен, 1971. – 402 с.
 23. Яневський Д. Проект «Україна» або Спроба Павла Скоропадського / Д. Яневський. – Харків: Фоліо, 2010. – 283 с.
 24. Footman D. Civil War in Russia / D. Footman. – New York, 1961. – 328 p.
 25. Heiden D. Memoirs // Hoover institution archives (HIA). Stanford University. – Heiden memoirs. – Box 1. Civil War, 1917-1920. – Sheets 1-71.
 26. Horthy N. Memoirs / N. Horthy / annotated by A. Simon. – Safety Harbor: Simon Publications, 2000. – 348 p.
 27. Jussila O., Hentila S., Nevakivi J. From Grand Duchy to A

- Modern State. A Political History of Finland Since 1809 / O. Jussila, S. Hentila, J. Nevakivi. – London: Hurst and Co., 1995. – 384 p.
28. Kenez P. Civil War in South Russia, 1918. The First Year of the Volunteer Army / P. Kenez. – Berkeley – Los-Angeles – London: California University Press, 1971. – 351 p.
29. Kenez P. Civil War in South Russia, 1919-1920 / P. Kenez. – Berkeley – Los-Angeles – London: California University Press, 1977. – 378 p.
30. Kirby D. Finland in the Twentieth Century / D. Kirby. – London: Hurst and Co., 1979. – 253 p.
31. Puntila L. The Political History of Finland 1809-1966 / L. Puntila. – London: Heinemann Ltd, 1975. – 248 p.

Dmytro Bondarenko

ABOUT THE MONARCHIST COUNTER-REVOLUTION IN EASTERN EUROPE IN 1918-1919

Newly independent states, that emerged after the collapse of the Russian and Austro-Hungarian empires (Finland, Ukraine, Don, Hungary) became the basis of the monarchist counter-revolution and restoration. In two of them (Finland and Hungary) monarchy was restored, in that time Ukraine and Don retained the republican form of government, but their safety and independence were associated with the restoration of the monarchy in Russia in its borders according to Brest-Litovsk peace agreement. However, All-Russian monarchist counter-revolution did not have a single view on the question of Russian statehood unity after the restoration. For example, Generals N. Yudenich and E. Miller recognized the independence of Finland and Estonia, while General F. Keller, Count D. Heiden defended the idea “Russia is One and Indivisible!” and tried to prepare the mutiny against the Hetman and Ukrainian State. Admiral A. Kolchak’s point of view was the destiny of the statehood of new independent states should be decided by the All-Russian Constituent Assembly, and he did not recognize the independence of Finland and the Baltic States even

after their recognition by the League of Nations. Kolchak's position in the question of recognizing the independence of Finland, Estonia and other new states complicated the struggle against the Bolshevism.

Key words: *Monarchist Counter-revolution, Restoration, Liberation War in Finland in 1918, Civil War in Hungary in 1919, War for Independence in Ukraine in 1918, Liberation War in Don in 1918, Kingdom of Finland, Kingdom of Hungary, Ukrainian State, Almighty Don Host, Regent baron Karl Gustav Emil von Mannerheim, Regent Miklos Horthy, Hetman Paul Skoropadsky, Ataman Peter Krasnov. General F. Keller, Count Dmitry Heiden, Admiral Alexander Kolchak, General Nikolay Yudenich, General Eugen Miller.*

СПИСОК ПОСИЛАНЬ (REFERENCES)

Akhtamzyan, A., 1963. *Ot Bresta do Kilya. Proval antisovetskoj politiki germanskogo imperializma v 1918 godu* [From Brest to Kiel. The Failure of Anti-Soviet Policy of German Imperialism in 1918]. Moskva: IMO.

Belofinny na sluzhbe anglo-frantsuzskikh interventov v 1919 g. [Finnish Whites in the Service of the Anglo-French Interventionists in 1919]. 1940. V: Krasnyi Arkhiv. № 1(98).

Val, E., 1937. *Znachenie i rol' Ukrainy v voprose osvobozhdenija Rossii ot bol'shevikov na osnovanii opyta 1918-1920 gg.* [Importance and Role of Ukraine in the Issue of the Liberation of Russia from the Bolsheviks based on the Experience of 1918-1920]. Tallinn.

Germanskaja vostochnaja politika v Novoe i Novejshee vremja. Problemy istorii i istoriografii. [German Eastern Policy in Modern and Contemporary Period. Problems of History and Historiography], 1974. Moskva: Nauka.

Gorn, V., 1927. *Grazhdanskaja vojna na Severo-zapade Rossii* [Civil War in North-West Russia]. V: *Denikin-Judenich-Vrangel'* [Denikin-Yudenich-Wrangel]. Moskva & Leningrad: Gosizdat.

Dokumenty Germanskogo posla v Moskve Mirbaha [Documents of Mirbach, German Ambassador in Moscow]. 1971. V: *Voprosy istorii.* № 9.

Zajtsov, A., 2006. *1918: ocherki istorii Russkoj Grazhdanskoj voj-*

ny [1918: Essays on the History of the Russian Civil War]. Moskva: Kuchkovo pole.

Zimina, V., 1989. *Krah germanofil'skoj monarhicheskoj kontrrevoljucii na Juge Rossii v gody Grazhdanskoj vojny i intervencii* [The Collapse of the Germanophile Monarchist Counter-revolution in the South of Russia During the Civil War and Intervention]. Kalinin.

Ioffe G., 1977. *Krah rossijskoj monarhicheskoj kontrrevoljucii* [The Collapse of the Russian Monarchist Counter-revolution]. Moskva.

Kolchak i Finljandija [Kolchak and Finland], 1929. V: Krasnyj Arhiv. T. 2(33).

Krasnov, P., 1991. *Vsevelikoe Vojsko Donskoe* [Almighty Don Host]. V: Arhiv Russkoj revoljucii. V. 5. Moskva: Terra & Politizdat.

Mannerheim, K.G., 1999. *Memuary* [Memoirs]. Moskva: Vagrius.

Norden, A., 1956. *Mezhdru Berlinom i Moskvoj. K istorii germano-sovetskih otnoshenij* [Between Berlin and Moscow. About the History of German-Soviet Relations]. Moskva: Inostrannaja literatura.

Rossija i Ukraina. Iz dnevnikov N.M. Mogiljanskogo i pisem k nemu P.P. Skoropadskogo 1919-1926 [Russia and Ukraine. From the Diaries of N. Mogilyansky and Skoropadsky's Letters to Him, 1919-1926], 1993. V: Minushee. Istoricheskij al'manah. Moskva & Sankt-Peterburg. V. 14.

Skoropadsky, P., 1995. *Spohady. Kinets' 1917 – hruden' 1918* [Memoirs. The End of 1917 – December 1918]. Kyiv & Filadel'fiya.

Skoropadsky, P., 1994. «Ukraina budet!» *Iz vospominanij* [Ukraine will be! From Memoirs]. V: Minushee. Moskva & Sankt-Peterburg. V. 17.

Sorokin, P., 1992. *Sociologija revoljucii* [Sociology of Revolution]. V: Sorokin, P., *Chelovek. Civilizacija. Obshhestvo* [Man, Civilization, Society]. Moskva: Politizdat.

Tymoshchuk, O., 2000. *Okhoronnyy aparat Ukrayins'koyi Derzhavy (kviten' – hruden' 1918 r.)* [Security Apparatus of Ukrainian State (April – December 1918)]. Kharkiv: UVS.

Trotsky, L., 2015. *Mezhdru imperializmom i revoljuciej* [Between Imperialism and Revolution]. Moskva: Direkt-Media.

Fedyuk, V., 1996. *Belye: antibol'shevistskoe dvizhenie na Juge*

Rossii. 1917-1918 gg. [The Whites: Anti-Bolsheviks Movement in the South of Russia]. Moskva: AIRO-XX.

Fedyushin, O., 2007. *Ukrainskaja revoljucija. 1917-1918* [Ukrainian Revolution, 1917-1918]. Moskva: Centrpoligraf.

Yurchenko, O., 1971. *Ukrayins'ko-rosiys'ki stosunky pislya 1917 v pravnomu aspekti* [Ukrainian-Russian Affairs After 1917 in the Legal Aspect]. Myunkhen [Munich].

Yanevs'ky, D., 2010. *Proekt «Ukrayina» abo Sproba Pavla Skoropads'koho* [Project “Ukraine” or Pavel Skoropadsky’s Effort]. Kharkiv: Folio.

Footman, D., 1961. *Civil War in Russia*. New York.

Hoover institution archives (HIA). Stanford University. *Heiden memoirs. Box 1. Civil War, 1917-1920*.

Horthy, N., 2000. *Memoirs*. – Safety Harbor: Simon Publications.

Jussila, O., Hentila, S., Nevakivi, J., 1995. *From Grand Duchy to A Modern State. A Political History of Finland Since 1809*. London: Hurst and Co.

Kenez, P., 1971. *Civil War in South Russia, 1918. The First Year of the Volunteer Army*. Berkeley & Los-Angeles & London: California University Press.

Kenez, P., 1977. *Civil War in South Russia, 1919-1920*. Berkeley & Los-Angeles & London: California University Press.

Kirby, D., 1979. *Finland in the Twentieth Century*. London: Hurst and Co.

Puntila, L., 1975. *The Political History of Finland 1809-1966*. London: Heinemann Ltd.

Бондаренко Д. Я., Прокоф'єв В. Ю.

УДК 94(470+498):359 «1941»

НЕВДАЛИЙ РЕЙД ЕСКАДРИ ЧОРНОМОРСЬКОГО ФЛОТУ НА КОНСТАНЦУ 26 ЧЕРВНЯ 1941 РОКУ

Крім невдач на сухопутних фронтах СРСР мав серйозні поразки в 1941 році і на морі. Чорноморський флот, який мав велику